

SLOVENSKI UMETNICI IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA

7.071(=16);929
792.071.2.028;929
792.071(=161.1);929(497.11)

Rad je nastao u okviru Simpozijuma Južnoslovenska avangarda između Istoka i Zapada. U prvom poglavlju ukazuje na pojedine umetnike slovenskog porekla koji su bili začetnici pozorišnog života na srpskim prostorima. Drugi deo rada posvećen je umetniku južnoslovenskog porekla, Dalmatovu, koji je celokupnu pozorišnu karijeru realizovao i uspešno ostvario u teatrima Rusije XIX i XX veka. Treći segment rada posvećen je ruskoj pozorišnoj emigraciji koja deluje na prostorima Srbije i Beograda između dva svetska rata, do 1941. godine. Najviše prostora u tom smislu posvećeno je umetniku Čerepovu, čiji rad i delovanje nije do kraja istraženo. Cilj rada je da ukaže na uzajamna prožimanja slovenskih naroda na polju pozorišne umetnosti XIX i XX veka.

Ključne reči:

južnoslovenski, jugoslovenski, slovenski, avangarda, pozorišna umetnost, nacionalna kultura, hudožestvenici, ruska emigracija, Moskovski hudožestveni teatar (MHT).

1. Delovanje pojedinih umetnika slovenskog porekla u Srbiji XIX veka

Uzajamna prožimanja slovenskih umetnika na polju pozorišne umetnosti i kulture su relativno kontinuirana i zalaze u duboku prošlost. Ovom prilikom ukazujemo na pojedine ličnosti i periode XIX i XX veka.

Pretečom južnoslovenske avangarde može se smatrati Joakim Vujić, Srbin, rođen u Baji 19. septembra 1772. godine. Tvorac srpskog pozorišta, izvršio je izuzetnu kulturno-istorijsku misiju, jačajući u Srbiji interes za pozorišnu umetnost. Svoja iskustva iz putovanja po evropskim zemljama preneo je u Srbiju osnivanjem *Knjaževsko srpskog teatra* 1834 / 35. u Kragujevcu, pod patronatom knjaza Milo-

ša Obrenovića. O Vujićevoj delatnosti pisano je mnogo. Umro je u Beogradu 8. novembra 1847.godine.¹

Uz Vujića, spomenimo Jozefa Šlezingera, prvog kapel majstora u Kneževini Srbiji (1794, Sombor – 1870, Beograd). Usavršavao je muziku privatno, u Somboru, a kraće vreme proveo je u Beču i Pešti. Iskustvo stiče kao član raznih muzičkih kapela i pozorišta. Pre dolaska u Srbiju živeo je boemski, od mesta do mesta, i uveseljavao publiku. U Kragujevcu postaje kapel majstor i kompozitor *Voene knjaževske bande* 1834, a učestvuje i u predstavama *Knjaževsko srpskog teatra*, pod vođstvom Joakima Vujića.²

Preteča avangarde na južnoslovenskom prostoru svakako je i Maksim Brežovski-Padovski (1811–1890, Despot Sent-Ivan). Vodio je diletantsku trupu u Novom Bečeju, od 1835. do 1836. godine. 1837. u Novom Sadu osniva *Leteće diletantsko pozorište*, nazvano tako zbog stalnih putovanja. U pozorištu Brežovski režira sa Konstantinom Popovićem Komorošem. Repertoar čine nacionalni i strani komadi. Družina će izvršiti tri značajna kulturno – istorijska zadatka. U Zagrebu 1840. godine postavljeni su osnovi za osnivanje ilirskog, tj. prvog hrvatskog kazališta na narodnom jeziku. U Beogradu, 1842, profesionalizacijom *Teatra na Đumruku* jača interes za stvaranje stalnog nacionalnog teatra (1868)³, a u Novom Sadu, pod uticajem ove trupe, osnovano je Srpsko narodno pozorište, 1861.godine. U družini se ističe Jovan Kapdemort, po precima Kep de Morte, potomak doseljenika, cincara iz Moskopolja, za koga se mislilo da je možda najbolji glumac tog vremena u Novom Sadu, Zagrebu i Beogradu. Bio je lep čovek, pravilnih crta lica, prodornih očiju, a specijalnost su mu bili likovi «intrigantskog faha»⁴

2. Glumac južnoslovenskog porekla Vasilij Pantelejmonovič Dalmatov u teatrima Rusije XIX–XX veka

Ime Dalmatova (1845–1912), koje je bilo poznato celoj kulturnoj javnosti Rusije, podsećalo je na rodnu Dalmaciju. Pravo prezime ovog glumca bilo je Lučić i jedno je od starijih u Srbiji. Dovodi se u vezu sa osnivačem srpske države u XII veku, Stefanom Nemanjom. Nekoliko važnih pisama Dalmatov je napisao na hartiji sa utisnutim porodičnim grbom: orao iznad krune i krilati konj s mačem i podignutim kopitom. Na samom vrhu grba stoji natpis „Lucic”. Otac Dalmatova, Pantelejmon Lučić, obreo se u Odesi. Bio je imućni trgovac, brodovlasnik, i njegovi

1 Vidi: Ujes, Alojz. *Pozorišno stvaralaštvo Joakima Vujića*. Srpska akademija nauka i umetnosti. Beograd, 1988.

2 Vidi: Ujes. Takođe u: Stojković, Borivoje S. *Istorija srpskog pozorišta*. MPUS. Beograd, 1979. 11–12.

3 Stojković, 61.

4 Marjanović, Petar. *Mala istorija srpskog pozorišta XIII-XXI veka*. Pozorišni muzej Vojvodine. Novi Sad, 2005. 190.

brodovi su pomagali ruskoj vojsci za vreme krimskog rata. Jedno vreme bio je i gradonačelnik Odese. Glumčev brat, Ivan Lučić, bio je vaspitanik Rišeljevskog liceja u Odesi, i poginuo je 1855. godine u odbrani Sevastopolja.

Inspirisan životom provincijskih pozorišta, literarno nadaren, Dalmatov je pisao drame, eseje i pripovetke. Mnoga njegova dela su bila autobiografskog karaktera, kao pripovetka *U predvorju hrama*. Kao član *Južne putujuće trupe* obišao je provinciju i radio sve poslove: rasturao plakate po gradovima, nabavljao dekoracije, suflirao, pomagao glumcima, statirao, ponekad uskakao u manje uloge.

Godine 1869. dvadesetčetvorogodišnji Dalmatov, pod imenom Čudin, zapošljava se kao sufler i glumac privatnog pozorišta u Minsku. Zbog visokog rasta i mršavosti nadenuli su mu ime „Vasja-Motka”. Posle petnaest godina, „Vasja-Motka”, tada već poznati glumac Vasilij Dalmatov, debituje u prestoničkom Aleksandrinском театру u ulozi Hljestakova, a njegova partnerka još iz Minska, Marija Gavrilovna Savina, nastupaće zajedno sa njim. Oni će dugo i mnogo igrati zajedno, sve do čuvenog dueta Karenjine i Abreskova u *Živom lešu*, 1911.godine.

Od 1873. do 1875. radio je u moskovskom *Pozorištu za sve*, a 1877. godine došao je u Penzu. Godine u Penzi za Dalmatova su izuzetno važne, jer nije bio samo glumac, nego reditelj i producent. U Penzi, čest je gost u kući imućnog vlasnika fabrike pića. Mlađi sin tog trgovca obožavao je Dalmatova i priče o pozorištu. Kroz trideset godina dečak, tada već poznati petrogradski reditelj, angažuje Dalmatova u predstavama, a kroz pedeset godina govoriće da je Dalmatov prvi probudio u njemu scensku maštu. Taj penzenski dečak bio je Vsevolod Emiljevič Mejerhold.

Za tri godine u Penzi, Dalmatov stasava kao umetnik. Za kulturu grada učinio je mnogo. Pozivao je afirmisane glumce iz Moskve, na repertoar stavljao aktuelne komade savremenih autora, poboljšao tehničke uslove pozorišta, snizio cene ulaznica. Pisao je za penzenske novine članke o pozorištu i uslovima rada provincijskih pozorišta, o mogućnostima vlasnika pozorišta, o planovima rada i repertoarskoj politici u sezoni 1878 / 79. Trud Dalmatova nije bio uzaludan. Prikazuju se predstave za narod, pozorište je pristupačno i siromašnim slojevima, ali i mladima. Pored opereta i vodvilja Dalmatov prikazuje i klasike, A. N. Ostrovskog, J. N. Solovjeva, A. F. Pisemskog, F. M. Dostojevskog, itd. Lično, veliki uspeh kao glumac ostvaruje u dramama Ostrovskog, ulogama Teljatova u drami *Ukleti novac* i Milovidova u *Unosnom mestu*.

Kada postaje direktor petrogradske Pozorišne škole, govori da svaki glumac mora sticati iskustvo po provincijskim scenama: „Provincija je za glumca škola kao Akademija umetnosti za slikara. Sve što on saznaje u provinciji, ostaje u njegovoj duši, za sva vremena... Uvek savetujem mladima da na početku igraju u

provinciji, da bi prošli tešku školu i tako se opredelili, a potom da teže Petrogradu ili Moskvi...⁵

Dalmatov se osećao ruskim glumcem, ali sećao se i domovine. Za vreme srpsko-turskog rata, koji je izazvao i rusko-turski rat, u Penzi Dalmatov za Crveni krst sakuplja odeću i obuću, kao pomoć Crnoj Gori. Kao već poznati ruski glumac i državljanin, tek 1903. posećuje Beograd. Govorio je da će Srbija, oslonjena na svoju veliku kulturnu baštinu i vezu sa Rusijom, uvek težiti procvatu mira i opšteg dobra. Misao glumca Vasilija Dalmatova prevazilazila je granice pozorišne umetnosti, ona je bila u skladu sa društveno-političkim zahtevima vremena.

Jedna od najomiljenijih uloga Dalmatova je uloga Krečinskog u komediji *Svadba Krečinskog* A. A. Suhovo Kobilina. Ovom ulogom pokazao je umeće glumačke transformacije.

Dalmatov je bio omiljeni glumac mladoga A. A. Bloka i veoma ga je cenio V. E. Mejerhold. Dalmatov kao glumac imao je tajanstven unutrašnji svet, njegov glumački talenat nosio je zagonetku, nejasan nemir, nedorečenost. Kao glumac, Dalmatov pre svega nije želeo da izgleda star, bolestan, ružan, čak i onda kada je to komad zahtevao. Kakav je bio u životu, takav je bio i na sceni, bez obzira na didaskalije autora. Ponekad je to uticalo i menjalo koncepciju predstava, i nailazilo na primedbe kolega.

Godine 1929. Mejerhold piše Volkovu, autoru monografije o režiji, gde kaže: „ ... Nadam se da će u prvom delu monografije biti spomenut Dalmatov, jer je prvi probudio kod mene dečaka scensku maštu...⁶

„On nam dođe iz daleka, otuda
Iz tuđe zemlje predivne
Gde blista bojom smaragda more,
A planinski venci namršteni, mračni (...)

Dalmacijo, ti lepoto juga
Italije sestra donekle
A u duši – Slovenu srodna
Strogošću, moćna, prosta (...)

Bili su ovo delovi iz poeme o sećanju na Dalmatova, koju je posle smrti glumca napisala pesnikinja T. L. Ščepkina-Kupernik. Jer, Dalmatov nikada nije govorio o svome poreklu, niti prošlosti. Ono što je prošlo, sadržano je u njegovom pseudonimu.

5 Altšuler, Anatolij Jakovljević. „Glumac Vasilij Dalmatov (1845–1912)”. U: *Teatron*. Br.75/76/77. MPUS. Beograd, 1991. 57.

6 Isto, 62.

3. Ruska pozorišna emigracija u Beogradu do Drugog svetskog rata

Prva saznanja o Hudožestvenom teatru pre gostovanja 1920. godine, za vreme Uprave Milana Grola, srpski čitaoci dobijaju januara 1903, kada časopis *Pozorište*⁷ objavljuje članak „Današnje rusko pozorište”. Ovom prilikom ističe se da je pred Rusima, od kada je osnovan *Umetnički teatar*, otkriven novi svet. Zasluge za to pripadaju umetnicima: Vladimiru Nemirovič-Dančenku, rukovodiocu dramskog tečaja u moskovskoj Filharmoniji i Konstantinu Stanislavskom, glumcu diletantskih družina. Potom, gostovanje Moskovskog hudožestvenog teatra u Berlinu, Pragu i Beču 1906. godine, nailazi na veliki odjek u srpskoj štampi. Iste godine, o gostovanju „hudožestvenika” u Pragu izveštava Petar Konjević u *Novoj iskri*, te veli da su „moskovski glumci, uz pomoć Stanislavskog i Dančenka, proslavili Čehova, čije su drame skroz nemotorne, ali pune bola, saučešća, pune osmeha, koji suza prati, poema siline i tihe, kao pritajeno, široko more”.⁸ U tekstu pod naslovom „Ruski glumci u Beču” objavljenom u *Pozorištu*, 28. maja 1906, govori se o gostovanju epohalnog značaja za bečku publiku, kojoj se izuzetno dopala predstava *Ujka Vanja* A. P. Čehova.

Ruski glumci u Srbiji su odigrali veliki broj predstava, koje nailaze uvek na izvanredan prijem, kako od strane gledalaca tako i kritike. To se odnosi na hudožestvenike koji su gostovali više puta od 1920. do 1930. godine. Čehova su ruski glumci u Srbiji prvi put igrali 23. februara 1920. godine. Te večeri u Narodnom pozorištu u Beogradu, grupa *Grotesk* izvela je *Paviljon broj 6* i *Vešticu*.⁹

Početak decembra 1920, u Beograd stižu hudožestvenici predvođeni slavnim V. I. Kačalovom. Bila je to zapravo trupa koja se za vreme gostovanja u Harkovu našla odsečenom od matice u Moskvi, pa je posle kraćeg boravka na jugu Rusije, preko Konstantinopolja i Sofije stigla u Beograd, gde ih je dočekaio Stanislav Vinaver nizom članaka u kojima detaljno govori o nastanku i radu Moskovskog hudožestvenog teatra. Takozvana Kačalovljeva trupa imala je trideset pet članova. Među njima su Germanova, Olga Kniper-Čehova, Vera Greč, Križanovska, Krasnopoljska, Masalitinov, Pavlov, Bersenjevi, Bahčajev. Na obnovljenoj sceni *Maneža* igraju *Višnjik* Čehova, *Kola mudrosti – dvoja ludosti* Ostrovskog, *Ujka Vanju* Čehova, *Pred carskim dverima* K. Hamsuna i *Braču Karamazove* Dostojevskog. Posle desetodnevnog gostovanja u Beogradu odlaze u Zagreb, a njihov odlazak propratio je Massuka, parafrazirajući Čehova: “Prošlo je, prohujalo pored nas nešto veliko. A sad opet, pada tišina i obični svakodnevni život... Otišli su. Otišli...”¹⁰

7 *Pozorište*, 1903, br. 1. 1.

8 *Nova iskra*, 1906, br. 6. 184.

9 Božović, Zoran. „Udeo hudožestvenika u prihvatanju Čehovljeve drame kod Srba”. U: *Teatron*. Br. 19. MPUS. Beograd, 1979. 6–7.

10 Isto, 9.

Septembra 1922. Hudožestveni teatar, na čelu sa Stanislavskim, kreće na veliku turneju po Evropi i Americi. Prva stanica im je bila Zagreb, gde hudožestvenici s velikim uspehom igraju *Cara Fjodora*, *Višnjik*, *Tri sestre* i *Na dnu*. U Beogradu počinju protesti protiv Uprave Narodnog pozorišta. Prvi reaguje M. Svetovski u *Ilustrovanom listu*¹¹: Smatralo se da je Uprava kriva što je istorijski događaj propao. Zna se da je Milan Grol, upravnik Narodnog pozorišta, bio na premijeri *Golgote* u Zagrebu. Zbog protesta, Grol ponovo odlazi u Zagreb i vodi pregovore sa Stanislavskim, ali neuspešno. Vezani ugovorima, hudožestvenici su ponudili literarno veče, što Grolu nije bilo dovoljno. Dogovoreno je da Hudožestveni teatar po povratku iz Amerike gostuje u Beogradu, ali ni to nije realizovano.¹²

U februaru 1924. godine, u Beogradu je po četvrti put gostovala grupa hudožestvenika sa Germanovim i Masalitinovom. Dobrodošlicu im je poželeo Rakitin zapisom u *Vremenu*, sećajući se proleća u Petrogradu, koje je svake godine počinjalo u znaku gostovanja MHT-a.

Godina 1933. je prelomna u formiranju ruskog pozorišnog života u Beogradu. Tada su dominirale dve pozorišne družine: jedna pod upravom gospođe Julije Rakitin i druga pod upravom Aleksandra Čerepova.

Aleksandar Filipovič Čerepov rođen je 22. avgusta 1893. godine u gradu Šavli, Litvanija. O njegovom umetničkom putu pre Beograda saznajemo iz molbe za prijem u Udruženje glumaca Kraljevine Jugoslavije – sekcija za Beograd. Pozorišnu aktivnost počinje u gradu Kujbiševu, odakle ide za Moskvu i usavršava svoje obrazovanje pri Studiju MHAT-a. Čerepov se često predstavljao kao učenik poznatog ruskog tragičara Rosova. Godine 1926. u Rigi Čerepov učestvuje u otvaranju Narodnog pozorišta, potom putuje po Nemačkoj, Poljskoj, Austriji i Čehoslovačkoj, odakle najverovatnije stiže u Srbiju.

Veća inicijativa Čerepova u Beogradu je bila formiranje i rad Pozorišne škole uz pomoć akademika dr Aleksandra Belića, pri Učiteljskoj akademiji u ulici Kralja Milutina. Obuka je bila besplatna. Program je obuhvatao četiri celine. Prvi je bio posvećen dramskoj umetnosti: razrada i postavka glasa, disanje, ritmika, gest, umetnost maske, pantomima, istorija pozorišta, psihologija, itd. Drugi deo je bio posvećen veštini umetničkog izražajnog čitanja. Treći segment je bio posvećen scenskoj umetnosti pevanja u uslovima opere. Četvrto odeljenje bilo je namenjeno oratorskoj veštini i licima kao što su pravnici, lektori, advokati.¹³

11 *Ilustrovani list*, 1922, br. 44. 8.

12 Batušić, Slavko. *Stanislavski u Zagrebu*. Zagreb, 1948. 95–98.

13 Više o Čerepovu videti u: Marković, Olga i Čolić, Dragana. „Aleksandar Čerepov i Rusko dramsko pozorište za narod”. U: *Teatron*. Br. 81/82/83. MPUS. Beograd, 1993. 53–57.

Čerepov je bio veoma aktivan i u Jugoslovenskom filmskom klubu osnovanom 1930. godine. Filmsku komediju *Nespretni Buki* snima 1931. sa Ilijom Konfinom i Olgom Solovjovom u glavnim ulogama. Posle toga sasvim improvizatorski ulazi u snimanje burleske *Avanture doktora Gagića*.

Godine 1932. Čerepov osniva Društvo prijatelja filma. *Rusko dramsko pozorište za narod*, u saradnji sa glumcem i producentom Duvan Torcovim, osniva 1933. Uz trupu gospođe Julije Rakitin ovo pozorište stiče veliki ugled među ruskim pozorišnim krugovima.

Tridesetogodišnjicu Čehovljeve smrti *Rusko dramsko pozorište* obeležava 1934. godine premijerom *Višnjika* u režiji Čerepova, koji istovremeno tumači trgovca Lopahina, a uz njega nastupaju Ana Dorijan, Nabokova-Jurova, Avčinikova, Trunov, Orlov, Pljuščik-Pljuščevski.

U cilju zbližavanja sa literarnom Srbijom, Čerepov i *Rusko pozorište za narod* pridružuje se proslavi 70-godišnjice Nušičevog rođenja, prikazujući *Ožalošćenu porodicu* na ruskom jeziku, pod nazivom *Naslednici*. Ovom prilikom Nušiću je predat prevod dela na ruski jezik. No, bilo je emigrantskih glasina i prepirki putem štampe između Jurija Rakitina i Čerepova. Rakitin ga je optuživao da se neovlašćeno predstavlja kao član MHT-a, a Čerepov mu zahvaljuje na velikoj reklami, uz tvrdnju da nema potrebe da dokazuje vezu sa MHT-om. Inicijativom Evgenija Žukova i dr Aleksandra Belića dolazi do objedinjavanja ruskih trupa pod vođstvom Grečove i Polikarpova, u Domu Imperatora Nikolaja II. Uz njih je i Čerepov. Godine 1937. Čerepov režira Puškinovog *Mocarta i Salijerija*, u kom igranju Milivoje Živanović i Mata Milošević. Na istoj večeri posvećenoj Puškinu, Dara Milošević govori *Tatjanino pismo Onjeginu*.

Iz Beograda Čerepov odlazi u Banovinsko pozorište u Banja Luci. Počeo je da poboljeva, nezadovoljan statusom u Beogradu. Drugi svetski rat Čerepova zatiče u Nišu, na mestu reditelja Moravskog oblasnog pozorišta. Poslednja sačuvana dokumenta, koja se nalaze u Muzeju pozorišne umetnosti u Beogradu, odnose se na vreme okupacije 1944. godine. Čerepov radi u Propagandnom odeljenju nemačke Komande za jugoistok i rukovodi Ruskom grupom. Gotovo je izvesno, prema usmenim saznanjima, da se Čerepov po završetku rata povlači zajedno sa nemačkom vojskom. Nervno rastrojen, verovatno, umire u Nemačkoj.¹⁴

Između dva svetska rata, prkoseći pravopisnim normama, u srpskom jeziku je reč *hudožestvenik* dugo pisana velikim početnim slovom. Reč je postala sinonim za vrhunski glumački domet i priznanje.¹⁵

14 Isto, 57.

15 Božović, 23.

SLAVIC ARTISTS BETWEEN EAST AND WEST

Summary

This paper was given at the symposium South Slavic Avant-garde between East and West. The first chapter is on certain artists of Slavic origin which are considered to be the pioneers of theatre life in Serbian areas. Second one is dedicated to Dalmatov, an artist of South Slavic origin, who successfully realized his career in Russian theatres of the 19th and 20th Century. The third part is on Russian emigration which was active in theatre life of Belgrade and Serbia in the period between two world wars. It focuses especially on Cherepov, whose contributions and activities were not researched to the full extent within the existing historical works on theatre. The goal of this paper is to point out to interconnections between Slavic people in the field of theatre art in the 19th and 20th Century.